

De hooiwagen *Platybunus pinetorum*, nieuw voor de fauna van Nederland (Opiliones: Phalangidae)

HAY WIJNHOFEN

WIJNHOFEN, H., 1999. THE HARVESTMAN *PLATYBUNUS PINETORUM*, NEW FOR THE FAUNA OF THE NETHERLANDS (OPILIONES: PHALANGIIDAE). – *ENT. BER., AMST.* 59 (12): 233-237.

Abstract: On 11 April 1998 three adult females of *Platybunus pinetorum* were found in a forest near Nijmegen, province of Gelderland, The Netherlands. On 2 May 1998 four adult females and two adult males of the species were collected, on 26 June 1998 a female specimen. Data on morphology, ecology and distribution are given, and the species is compared with the rather similar *Rilaena triangularis*. Illustrations are presented of distinguishing characters of the two species.

Groesbeeksedwarsweg 300, 6521 DW Nijmegen.

Inleiding

Van het genus *Platybunus* C. L. Koch komen in Europa zes soorten voor. De verspreiding is voornamelijk beperkt tot de Alpen, Karpaten en bergsystemen van de Balkan. In april, mei en juni 1998 is *Platybunus pinetorum* (C. L. Koch) gevonden ten oosten van Nijmegen. Gezien haar huidig bekende verspreidingsgebied kon deze soort niet in Nederland worden verwacht.

Rilaena triangularis (Herbst), die tot voor kort tot het genus *Platybunus* werd gerekend (Spoek, 1975), is de enige in Nederland voorkomende soort die enige gelijkenis met *Platybunus pinetorum* vertoont. De verschillen tussen beide soorten worden hier kort behandeld.

Morfologie

Platybunus pinetorum, die in formaat en habitus veel lijkt op de in Nederland heel algemene *Rilaena triangularis*, is een forse, langbenige soort. De vrouwtjes dragen een markante zwarte zadeltkening die vooral op de cephalothorax opvallend begrensd wordt door een zilverwitte omranding (fig. 2). De onderzijde is lichter, bleekgeel, met enkele kleine zwarte vlekken. De poten zijn vanaf de femora vrijwel egaal geelbruin. De mannetjes lijken van een afstand gezien helemaal zwart; van dicht-

bij is een onduidelijke zadeltkening te herkennen (fig. 1). Ook ventraal zijn zij donkerbruin tot bijna zwart gepigmenteerd; achter de coxae van het laatste pootpaar loopt diagonaal een langgerekte, lichte vlek (openingen van het tracheëenstelsel); de poten zijn geelbruin. Ten opzichte van het vrouwtje is het mannetje kleiner, het abdomen is dorsoventraal afgeplat en loopt naar achteren spits toe. *Rilaena triangularis* is veel onopvallender gekleurd, de vrouwtjes van die soort hebben een onduidelijke zadeltkening, terwijl de mannetjes bijna egaal bleek geelbruin zijn. Gemiddeld is *R. triangularis* ongeveer 1,2 mm kleiner dan *P. pinetorum*, van welke laatste soort de mannetjes ruim 5 mm lang zijn, de vrouwtjes 7,5 tot 8 mm (gemeten vanaf de voorrand van de cephalothorax).

Het ocularium is groot en veel breder dan lang (een kenmerk voor *Platybunus*), in het midden is het heel diep ingesneden, de insnijding loopt door tot de voorzijde van de oogheuvel (fig. 1-3). Er zijn twee rijen van 9 of 10 (soms tot 12) bleke knobbeltjes waarop een doorn staat, vergezeld van een kleine stekel. De ogen zijn omgeven door zwart pigment. Bij *R. triangularis* is het ocularium ongeveer even breed als lang, de mediane insnijding verloopt minder diep en niet helemaal tot de voorkant (fig. 4).

De cheliceren zijn robuust, normaal ge-

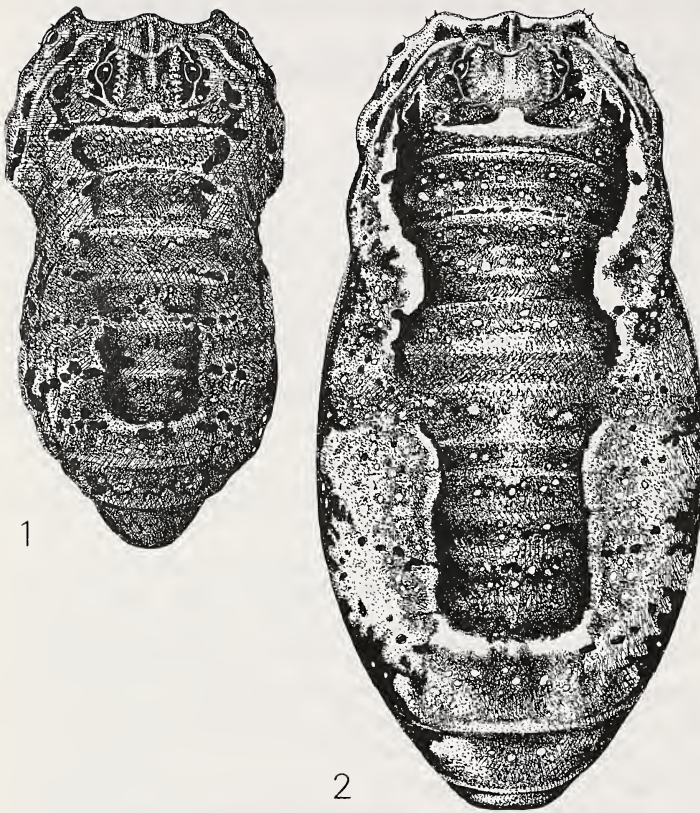

Fig. 1-2. Habitus van *Platybunus pinetorum*; 1, ♂; 2, ♀.

bouwd, zonder speciale kenmerken. De vorm van de palp is heel belangrijk voor de soortbepaling binnen het genus *Platybunus*, waarbij er grote verschillen zijn tussen mannetje en vrouwtje. De patella en tibia van de palp zijn distaal voorzien van een dichtbehaarde mediane apofyse (fig. 5-6 en 9-10). De femur draagt ventraal zes grote, opvallend witte tuberkels (uitlopend in een zwarte stekel) die ongeveer even lang zijn als de dikte van de femur. Vooral bij het vrouwtje (fig. 9) zijn die tuberkels zo groot dat ze goed met het blote oog te onderscheiden zijn. De femur heeft geen knobelvormige apofyse, zoals bij *R. triangularis*; bij de laatstgenoemde soort zijn de tuberkels bovendien veel korter dan de dikte van de femur (fig. 11). De palptarsus van het mannetje heeft ventraal een rij zwarte korreltjes (fig. 5); mediobasaal vertoont de tarsus slechts een heel zwakke verdikking (sterker ontwikkeld bij mannetje van *Platybunus bucephalus* (C. L. Koch) en *Platybunus pallidus* Silhavy; dubbele pijl fig. 6: palptarsus). Een belangrijk ver-

schil met enkele andere *Platybunus*-soorten is nog dat er zowel op de palpfemur als de -patella géén grote, mediaan georiënteerde tuberkel staat (plaats wordt aangegeven door enkele pijl in fig. 6 en 10).

De penis is extreem lang ($\pm 4,6$ mm) en smal, hij is sterk gesclerotiseerd en aan de basis nauwelijks verbreed, naar de top toe min of meer gelijkmatig versmallend (fig. 7); de glans is lang en smal, er zijn twee paar zintuigharen die op een lichtgekleurd veld staan ingeplant (fig. 8).

Verspreiding

De vondst van *Platybunus pinetorum* in Nederland is met name verrassend omdat de soort als 'Europees-montaan' wordt getypeerd. Het huidig bekende verspreidingsgebied omvat onder andere delen van de Franse, Oostenrijkse, Italiaanse en Zwitserse Alpen, de Zwitserse Jura, de Vogezen en de Karpaten. Verder zijn noordelijke uitlopers be-

kend tot in het Zwarte Woud, de Schwäbische Alb en Stuttgart. Enkele geïsoleerde vestigingen liggen in de Pfalz, de Eifel en Luxemburg (areaalkaart en verspreidingsgegevens: Martens, 1978). De Nederlandse vindplaats is daarmee tot nu toe de noordelijkste voor *P. pinetorum* en zij behoort tot de noordelijkste vindplaatsen binnen het genus *Platybunus*.

Vindplaats bij Nijmegen

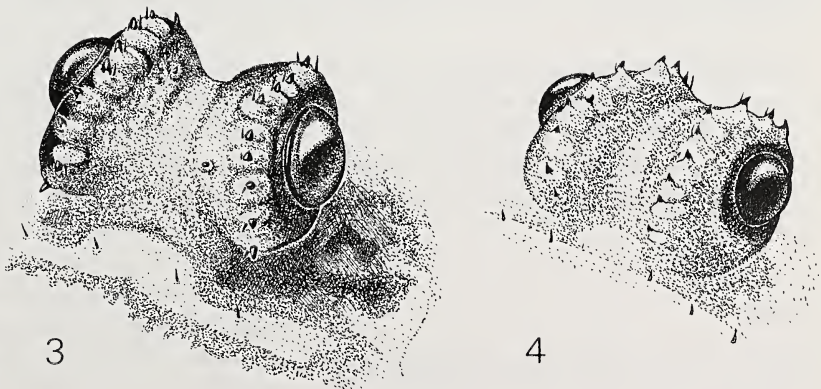
Op 11 april 1998 zijn drie adulte vrouwtjes van *Platybunus pinetorum* verzameld in Beek, gemeente Ubbergen, ongeveer 5 kilometer ten oosten van Nijmegen (UTM km-hok GT 03 45). De vindplaats is een aangeplante en verwilderde strook loofbos en struikgewas tussen het Wijlmermeer en de rijksweg N325 (Nijmegen-Kleve), aan de voet van de stuwwal. De bodem is lemig, voedselrijk en door zijn ligging aan een plas vrij constant vochtig. De dieren houden zich op in het strooisel. Ze vallen op door hun indrukwekkende gestalte en de prachtige, contrastrijke zadeltekening. De heldere en frisse kleuren wijzen erop dat deze dieren niet lang daarvoor van subadult naar adult moeten zijn verveld. In eerste instantie bestond het vermoeden dat het de parthenogenetische vorm betrof (in sommige populaties in het Zwarte Woud en bij Stuttgart zijn tot nu toe alleen vrouwtjes gevonden; Martens, 1978), maar bij een tweede bezoek op 2 mei 1998 zijn behalve vier adulte vrouwtjes ook twee adulte mannetjes verzameld, waardoor geen enkele twijfel meer kan bestaan over de

identiteit van deze hooiwagens: voor mannetje zowel als vrouwtje komen alle details overeen met Martens' beschrijving van *P. pinetorum*. De populaties in de Karpaten vertonen kleine genitaal-morfologische verschillen met die uit Midden-Europa. De twee gevonden mannetjes vertonen de kenmerken van Midden-Europese dieren (Martens, 1978; fig. 469). Een bezoek op 26 juni 1998 leverde nog een vrouwtje op.

Alle op 2 mei en 26 juni waargenomen exemplaren zaten tegen bomen, kop naar beneden, op een hoogte tussen 0,5 en 2 meter, waar ze hun voortreffelijke schutkleur demonstreerden; op 2 mei zijn behalve de zes verzamelde dieren nog zes vrouwtjes gezien, rustend op boomstammen van Amerikaanse eik (*Quercus rubra* L.), es (*Fraxinus excelsior* L.), populier (*Populus* L.) en meidoorn (*Crataegus monogyna* Jacq.). In totaal zijn 14 vrouwtjes en twee mannetjes waargenomen/verzameld in een strook bos over een lengte van ongeveer 200 meter.

Als begeleidende hooiwagensoorten zijn gevonden (kilometerhok GT 03 45; in 1997 en 1998): *Nemastoma dentigerum* Canestrini, *Nemastoma lugubre* (Müller), *Nemastoma bimaculatum* (Fabricius), *Mitosoma chrysomelas* (Hermann), *Trogulus nepaeformis* (Scopoli), *Opilio canestrinii* (Thorell), *Leiobunum rotundum* (Latreille) en *Rilaena triangularis* (Herbst). De laatste soort zat op 2 mei soms samen met *P. pinetorum* op boomstammen. Een vrouwtje is opgenomen in de collectie van museum Naturalis in Leiden, een paar in de verzameling van de heer G. L. Spoek.

Fig. 3-4. Ocularium van het ♀ (aanzicht van achter/rechtsboven); 3, *Platybunus pinetorum*; 4, *Rilaena triangularis*.

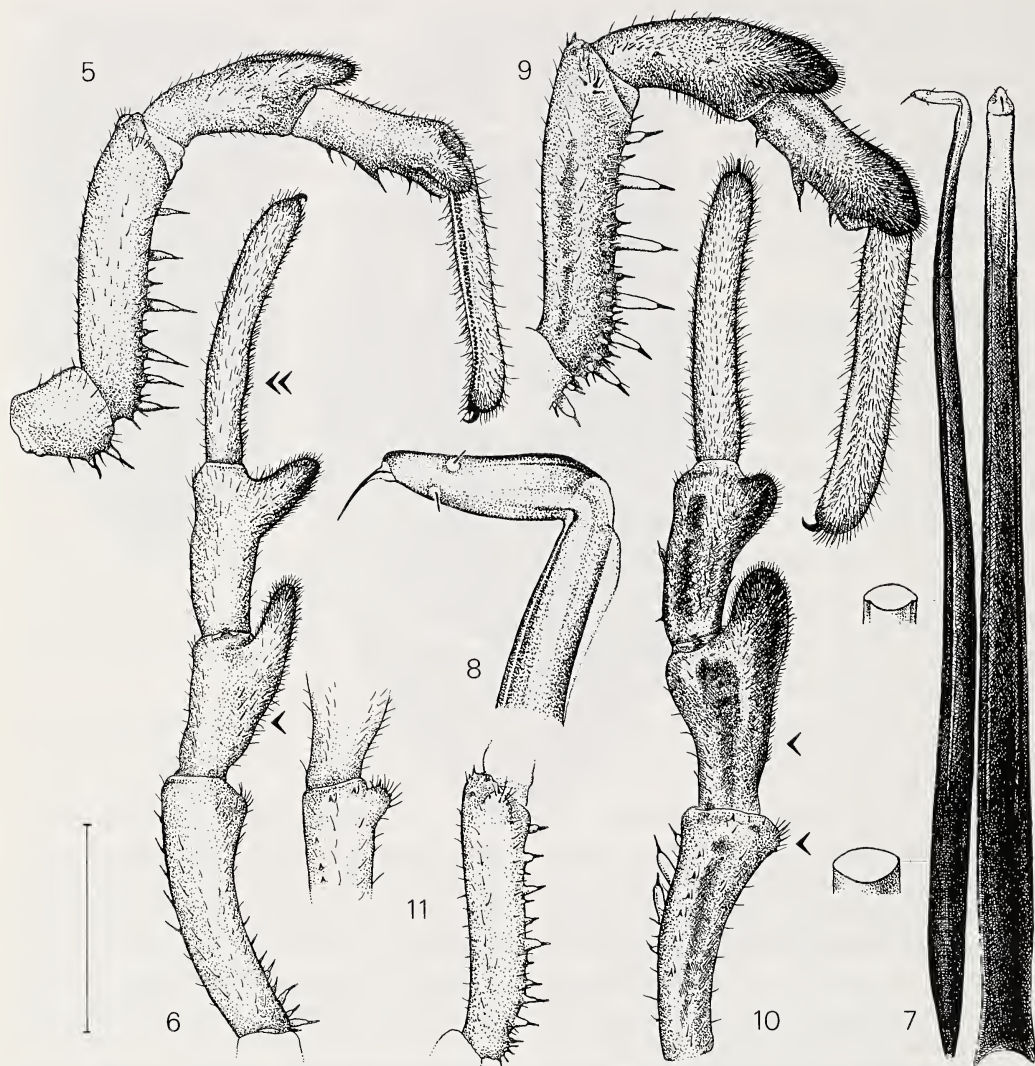

Fig. 5-10. *Platybunus pinetorum*; 5, palp van het ♂, medio-lateraal; 6, palp van het ♂, dorsaal; 7, penis, links van lateraal, rechts van dorsaal, met twee dwarsdoorsneden; 8, lateraal aanzicht van de top van de penis; 9, palp van het ♀, medio-lateraal; 10, palp van het ♀, dorsaal; 11, *Rilaena triangularis*, ♀, femur van de palp, links van dorsaal, rechts van medio-lateraal (maatstreepje: 1 mm; voor uitleg pijlen, zie tekst; illustraties H. Wijnhoven).

N.B.: De Nederlandse exemplaren van *Trogulus* Latreille behoren tot twee soorten, *T. tricarinatus* (Linnaeus) en *T. nepaeformis* (Scopoli), maar zij zijn tot nu toe steeds benoemd als *T. tricarinatus* (publicatie in voorbereiding).

Ecologie

Martens (1978) geeft enkele ecologische en fenologische gegevens over *Platybunus pine-*

torum. De soort leeft bij voorkeur in loof- en gemengd bos in middengebergten en in de Alpen, maar ook langs begroeide bergbeken en in beukenhellingbossen. Doorgaans komt zij voor op vochtige, koele en schaduwrijke plekken, aan bosranden alleen dan als er een constant hoge relatieve luchtvochtigheid heerst. Juvenielen leven in de strooisellaag en alleen adulten en soms subadulten leven in de kruidlaag, maar zij kunnen ook tegen boomstammen en rotswanden aangetroffen worden.

De verticale verspreiding ligt tussen 400 en 1800 meter boven zeeniveau ('niet im Flachland').

De adulten verschijnen begin mei en leven tot begin augustus (Duitsland) of tot midden september (Zwitserland). Juvenielen verschijnen rond juli/augustus en overwinteren.

Discussie

Daar *Platybunus pinetorum* op de locatie vrij eenvoudig te vinden is, mag worden verondersteld dat deze hooiwagen hier goed en reeds langere tijd ingeburgerd is. Aan de zuidkant van de rijksweg N325 begint een voor het publiek niet toegankelijk hellingbos, dat deel uitmaakt van het Nijmeegse stuwwalcomplex, met vooral grove den (*Pinus sylvestris* L.) en beuk (*Fagus sylvatica* L.). Mogelijk komt de soort daar ook voor of wellicht heeft zij de vindplaats juist van daaruit bereikt. Het lijkt er dus op dat *P. pinetorum* geen incidenteel

geïmporteerd en tot verdwijnen gedoemd fauna-element is, maar een nieuwkomer die zich blijvend gevestigd heeft. Toch is het vooralsnog niet waarschijnlijk dat deze soort in staat zal zijn haar areaal in Nederland aanzienlijk uit te breiden.

Dankwoord

De heer G. L. Spoek ben ik erg erkentelijk voor het bevestigen van de determinatie en het doornemen van het manuscript.

Literatuur

- MARTENS, J. M., 1978. Weberknechte, Opiliones. – *Die Tierwelt Deutschlands* 64: 1-464.
SPOEK, G. L., 1975. De hooiwagens (Opiliones) van Nederland. – *Wetenschappelijke Mededelingen van de KNNV* 50 (tweede herziene druk): 1-32.

Geaccepteerd 27.viii.1998.